

N. Heimeriks, W. van Toorn, *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden* (Amsterdam: Querido, 1989, tweede druk 1990, 710 blz., f125,-, ISBN 90 214 6554 X).

Het hier te bespreken werk is ondanks de prijs al gauw aan een tweede druk toegekomen. Zo verwonderlijk is dat niet. Het ziet er uitstekend uit, bevat veel aantrekkelijke illustraties en de bijdragen erin zijn, hoewel van verschillend gehalte, stuk voor stuk de moeite van het lezen waard. Maar de voornaamste reden om het boek aan te schaffen is toch wel het feit dat er nog niet eerder een dergelijk veelomvattend werk is verschenen over het kinderboek in Nederland en Vlaanderen. Ook nu heeft men het schrijven niet aan één persoon opgedragen, maar het werk laten doen door verschillende auteurs. Ik vermoed dat het niet gemakkelijk is geweest mensen te vinden die of de vereiste deskundigheid reeds bezaten, of bereid waren zich veel inspanning en moeite te getroosten om die te verwerven. Uiteindelijk hebben achttien auteurs aan deze uitgave meegewerkt, die tien hoofdstukken schreven. Sommige bijdragen zijn geschreven door mensen die hun onderwerp al geheel beheersten, andere bijdragen zijn tot stand gekomen dank zij een taakverdeling tussen de samenstellers, die elk een deel van het onderzoek op zich namen. Zo moet deze uitgave al tijdens de totstandkoming stimulerend gewerkt hebben op het onderzoek naar de geschiedenis van het kinderboek en ik hoop dat dit zal doorwerken na de verschijning.

Het eindresultaat vertoont wel een zekere onevenwichtigheid, maar dit ligt niet alleen aan de veelheid van schrijvers, maar ook aan het onderwerp. In de eerste acht eeuwen van het behandelde tijdperk bestonden kinderboeken niet of nauwelijks, zodat de eerste drie hoofdstukken voornamelijk gaan over schoolboeken of over boeken die kinderen misschien wel lazen, maar voor volwassenen bedoeld waren, terwijl in de hoofdstukken vijf en zes de auteurs moeite hebben orde te scheppen in de duizenden negentiende- en twintigste-eeuwse kinderboeken. De schoolboeken zijn dan uit het gezicht verdwenen; evenmin wordt ingegaan op andere, door kinderen waarschijnlijk wel gelezen lectuur, die in de eerste drie hoofdstukken juist wel vermeld wordt. Ook het lezerspubliek moet veranderd zijn; de lezende jeugd in de middeleeuwen was heel wat ouder dan de kinderen die in onze eeuw *Hansje in bessensland* lazen. Met andere woorden, niet alleen het begrip 'kinderboek', ook de lezer van dit boek ondergaat in de loop der tijden een gedaanteverwisseling. Deze en dergelijke problemen komen in sommige hoofdstukken overigens wel terloops aan de orde.

Dat gebeurt al in het eerste, zeer lezenswaardige artikel van F. P. van Oostrum, waarin hij moet constateren dat hij in de meeste gevallen niet weet of de door hem genoemde boeken wel door kinderen gelezen werden en evenmin hoe oud die kinderen waren. Voorts wijst hij erop dat de literatuur in de middeleeuwen vaak niet door boeken werd verspreid, maar mondeling, door vertellen. Heel jammer dat hij zijn bijdrage niet heeft geannoteerd, noch voorzien van een literatuurlijst.

R. J. Resoort moet in zijn bijdrage over de zestiende eeuw evenals de vorige schrijver vaak op schoolboeken terugvallen, waarbij het overigens niet altijd gemakkelijk bleek te zijn om uit te maken of een boek al of niet op de scholen dienst heeft gedaan. Hij onderscheidt verschillende voor de jeugd geschikte genres, zoals rijmpjes, fabels en bijbelse prentenboeken, die vermoedelijk wel door kinderen gewaardeerd werden.

Eigenlijk bleef de situatie zo in de zeventiende eeuw, waarover drie auteurs samen een bijdrage schreven. Ook zij gaan diep in op de schoolboeken, vooral op de daarin voorkomende teksten tot verstrooiing en lering, zoals raadsels en moralistische versjes. Het blijkt dan al wat gemakkelijker te zijn om speciaal voor kinderen bedoelde uitgaven te signaleren, zoals devote

bekeringsverhalen en losbladige prenten. Maar ook zij kunnen niet aangeven wat een kind werkelijk las en in zich opnam, noch welk percentage van de toenmalige jeugd kon lezen en daar plezier aan beleefde. Deze eerste drie hoofdstukken benaderen dank zij de veel daarin voorkomende citaten waarschijnlijk toch wel de sfeer van de door kinderen gelezen boeken.

Een keerpunt vormt de achttiende eeuw, die recht gedaan wordt in de mooie bijdrage van P. J. Buijnsters. Hij formuleert duidelijk de problemen die ik hiervoor ook al aanstipte en weet een heldere samenvatting te geven van de ontwikkeling van de kinderlectuur uit die eeuw, ook al vóór Hieronymus van Alphen. Hij wijst er wel op, dat de kinderen in de achttiende eeuw nog steeds boekjes lazen—en verslonden—, die al in de zeventiende eeuw of nog eerder bestonden. Nieuw waren onder andere de jeugdtijdschriften. Hun ontstaan is te danken aan de Verlichting, maar was naar mijn mening ook mogelijk door de toename van het aantal jeugdige lezers.

De bijdrage over de negentiende eeuw — van vier auteurs — steunt voor een deel op een onderzoek naar het negentiende-eeuwse kinderboek, waarbij ook kwantitatieve aspecten aandacht kregen. Zij kunnen daarom gegevens verschaffen over de productie van kinderboeken, waarvan voor de periode 1800-1880 zo'n 3000 titels achterhaald werden, die zij op grond van die titels in genres indeelden. Natuurlijk noemen zij niet al die titels, wel geven zij citaten bij wijze van illustratie over de aard van de verschillende categorieën. Ook probeerden zij iets te achterhalen over de receptie van boeken, daarbij steunend op memoires en kritieken. Dit is een terrein waarop naar ik hoop nader onderzoek verricht zal worden.

De drie auteurs die de twintigste eeuw voor hun rekening namen hadden het extra moeilijk. Zij konden voor zover ik weet niet terugvallen op voorafgaand onderzoek en moesten orde zien te scheppen in een boekenberg die vele malen groter was dan die van de negentiende eeuw. Naar het aantal titels kunnen we slechts gissen en natuurlijk hebben zij in hun beschrijving een keus moeten maken, zodat er waarschijnlijk wel boeken zijn overgeslagen die naar de mening van sommigen opname verdiend hadden. Ik voel hier het gemis aan een index op boektitels, die alleen onder de auteursnaam zijn opgenomen, tenzij de schrijver onbekend is, in welk geval het boek wel onder de titel te vinden is. Daar kinderen doorgaans niet de namen van auteurs onthouden, is het moeilijk na te gaan of een vroeger lievelingsboek wel of niet is genoemd.

In dit hoofdstuk nam Harry Bekkering het historische jeugdboek, avonturenboeken en kinderverzen voor zijn rekening, terwijl Aukje Holtrop het komische kinderboek, meisjesboeken en sprookjes behandelde en ook nog inging op de vraag hoe de wereld waarin zij leven aan kinderen wordt voorgesteld, met name in het maatschappijkritische kinderboek. Kees Fens besluit dit zeer lange hoofdstuk met bespiegelende opmerkingen over de keuze van kinderboeken, de herinneringen die zij nalaten en de relatie tussen jeugdlectuur en literatuur.

De bijdrage van Emiel Willekens, over de periode van 1830-1985, laat zien hoe anders de ontwikkeling van het kinderboek in Vlaanderen is geweest. Het duurde lang voordat er een barrière tussen kind en boek doorbroken werd en er niet meer uitsluitend boeken vol moraal en deugd aan de kinderen voorgezet werden. Hij beschrijft een wat moeizame gang van zaken, waarbij het opvalt dat het Vlaamse auteurs niet gemakkelijk viel de weg naar de Nederlandse markt te vinden. De door hem genoemde titels herkende ik niet, op *Kuifje* en *Suske en Wiske* na. Hoe het met de verspreiding van het Nederlandse kinderboek in Vlaanderen is gegaan, zal ook nog eens onderzocht moeten worden.

Het boek eindigt met drie hoofdstukken die elk een speciaal facet behandelen. Tine van Kuul beschrijft het kinderboek dat voor reclamedoelinden is uitgegeven, een genre dat vooral tussen 1900 en 1940 voorkwam, maar toen een grote bloei beleefde. Reinold Kuipers behandelt het 'gezicht van het kinderboek', over vormgeving en illustratie, met mooie voorbeelden, en ten

slotte is er een hoofdstuk van Nettie Heimeriks en Willem van Toorn over drukkers en uitgevers, vanaf de vijftiende eeuw tot nu toe, dat veel informatie verschaft over de drukkers van jeugdboeken. In deze bijdrage wordt ook wat uitvoeriger ingegaan op volksprenten en almanakken.

Dit boek geeft veel materiaal over het kinderboek en is doorgaans goed leesbaar en onderhoudend, mede dank zij de vele citaten en illustraties, die bij velen nostalgische gevoelens zullen opwekken. De geloof dat het zo goed is als het in dit stadium van het onderzoek naar jeugdlectuur kan zijn. Dat wil zeggen dat er nog desiderata blijven bestaan. Het zou bijvoorbeeld mooi zijn als bij een volgende poging de indeling naar eeuwen zou vervallen, zodat er meer continuïteit in de beschrijving mogelijk is. Het keerpunt is kennelijk de achttiende eeuw, maar de tijd ervoor en die erna zouden naar mijn smaak beter continu behandeld kunnen worden, naar genres en naar andere onderwerpen. Met name zie ik uit naar een studie over het lezende kind zelf, dat in dit werk weinig aan bod kwam. Ik begrijp overigens heel goed dat deze opzet nu nog niet mogelijk zou zijn geweest.

E. P. de Booy

J. C. Dekker, H. F. J. M. van den Eerenbeemt, K. P. C. de Leeuw, *Levensloop, cultuur en mentaliteit. Een geschiedenis van het alledaagse bestaan* (Tilburg: Tilburg University press, 1990, 262 blz., f32,50, ISBN 90 361 9533 0).

Dit werk behandelt een aantal aspecten van de Westeuropese geschiedenis vanaf de veertiende eeuw. De auteurs onderscheiden de tijd van het 'agrarisch-ambachtelijk cultuurpatroon' (1350-1750), een 'overgangperiode' (1750-1850/1900) en het 'industriëel-dynamisch leefpatroon' (twintigste eeuw). Die indeling keert in elk hoofdstuk terug, ook al suggereert de titel van deel in ('mentaliteitsverandering') dat we in de twee voorgaande met statica te maken hebben. Overigens is de aandacht voor genoemde periodes onevenredig verdeeld: in totaal zijn respectievelijk zo'n 100,60 en 50 pagina's aan ze gewijd. Het boek bespreekt een breed scala van onderwerpen van zwangerschap tot kleding en van woonvormen tot beeldende kunsten. Het heeft derhalve een grote reikwijdte; qua thematiek vooral en ook chronologisch.

Die reikwijdte heeft zijn prijs. De uitkomst is een beknopte encyclopedie, waarin de deelonderwerpen vaak wel erg summier worden behandeld. Onder sommige tussenkopjes staat niet meer dan een alinea. Beknopenheid is ook troef waar het de gebruikte literatuur betreft. Verscheidene elementaire titels ontbreken in de bibliografie, terwijl een aantal sterk populariserende werken wel wordt vermeld. Het hoofdstuk over het gezin gaat bijna geheel voorbij aan de 'revisionistische' geschiedschrijving van de jaren tachtig. Het hoofdstuk over etiquette is gebaseerd op drie titels, twee ervan twintigste-eeuwse manierenboeken.

De organisatie van het boek had beter gekund. Ofschoon dat niet staat vermeld, zijn afzonderlijke hoofdstukken kennelijk door individuele auteurs geschreven. Een zin als 'Ik sprak reeds van de hoge huwelijksleeftijd' (39) verradt dat. Er zijn diverse overlappingsen, die soms een tegenstrijdigheid in zich bergen. Zo lezen we eerst dat de theorieën van Elias, waaronder diens notie van een overgang van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang*, niet kloppen (12), waarna de auteurs zich bij de bespreking van etiquetteregels (157) bij die notie lijken aan te sluiten. In die bespreking keert ook het onderwerp seksualiteit terug, dat eerder al in hoofdstuk 3 aandacht kreeg. Twee tegengestelde opvattingen over de voortplanting worden beide genoemd als horend bij het agrarisch-ambachtelijk cultuurpatroon (18, 43). Zelfs op één en dezelfde pagina (37)